

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 9 (22)

Суми – 2018

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2018.i9.p67>

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ОСІБ, ВІДНОСНО ЯКИХ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

*Печко Володимира Володимирівна,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
та судових експертиз,
Донецького юридичного інституту МВС України*

У науковій статті розглянуто окремі аспекти нормативної специфікації процесуального статусу осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, крізь призму обсягу та змісту національних та міжнародних правових гарантій. Автором розглянуто проблему застосування окремих положень кримінального процесуального законодавства, які регулюють правові відносини щодо осіб, відносно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. Даний напрямок доповнюється також розглядом понять «процесуальний стан», «неосудність», «презумпція осудності», перелік суб'єктів, щодо яких можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, структурні елементи «права на захист», щодо осіб, до яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру. У статті наведено аналіз поглядів таких дослідників як С.Л. Шаренко та А.А. Галаган, а також враховано міжнародну практику, зокрема, рішення Європейського суду з прав людини, прийнятих за результатами розгляду скарг громадян України щодо правових гарантій для осіб, які примусово утримуються в психіатричному закладі. Особливу увагу приділено розгляду системи національних гарантій, що має на меті здійснення ефективного кримінального судочинства, з огляду на висновки Верховного Суду України. На підставі аналізу національного законодавства, судової практики, а також залучення міжнародного досвіду з питань процесуального статусу осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, встановлено існування процесуального обмеження прав неосудних осіб та можливість виникнення колізій під час реалізації норм національного законодавства. Автором запропоновано створити додаткові процесуальні гарантії особам, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, шляхом вдосконалення правової норми КПК України, яка регулює обсяг прав осіб на апеляційне та касаційне оскарження. Такий авторський погляд буде цікавим для фахівців у галузі кримінального процесу та кримінального права.

Ключові слова: процесуальний статус, процесуальні гарантії, особа, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру.

Pechko V.V. Specific normative features of the procedural status of the persons for whom the use of compulsory measures of a medical nature is foreseen. In the scientific article certain aspects of the normative specification of the procedural status of the person concerning which the application of compulsory measures of a medical nature is foreseen is considered through the prism of the scope and content of national and international legal guarantees. The author considers the problem of application of certain provisions of the criminal procedural law, regulating

legal relations with regard to persons, which provides for the application of compulsory measures of medical charter. This direction is supplemented by the consideration of the notions of "procedural state", "insanity", "presumption of condolence", a list of subjects for which compulsory measures of a medical nature may be applied, structural elements of "right to protection", against persons for which application is envisaged compulsory medical measures. The article gives an analysis of the views of such researchers as S.L. Sharenko and AA Galagan, as well as international practice, in particular, the decisions of the European Court of Human Rights, adopted on the basis of the results of complaints from Ukrainian citizens regarding legal safeguards for persons compulsorily detained in a psychiatric institution, are taken into account. Particular attention is paid to the consideration of the system of national guarantees aimed at the implementation of effective criminal justice, taking into account the findings of the Supreme Court of Ukraine. On the basis of the analysis of national legislation, judicial practice, as well as the attraction of international experience on the procedural status of persons for which the use of compulsory measures of a medical nature is foreseen, the existence of a procedural limitation of the rights of insane persons and the possibility of collisions in the implementation of the norms of the national legislation have been established. The author proposes to create additional procedural guarantees for persons, which provides for the use of compulsory measures of a medical nature, by improving the legal norm of the CPC of Ukraine, which regulates the scope of the rights of individuals in the appeal and cassation appeal. This view will be interesting for professionals in the field of criminal procedure and criminal law.

Key words: procedural status, procedural guarantees, person for whom the use of compulsory measures of a medical nature is foreseen.

Постановка проблеми. Чинний кримінальний процесуальний кодекс України містить широкий спектр нормативних критеріїв, які визначають не лише технічну складову особливостей кримінального провадження про застосування примусових заходів медичного характеру щодо певної категорії осіб, а й створюють додаткове правове підґрунтя щодо захисту прав та інтересів даними особами. Попри це, існуючі в чинному КПК конструкції окремих правових норм все ж потребують певного доповнення та корегування у напрямі їх оптимізації та відповідності сучасним реаліям національної кримінальної процесуальної дійсності.

Мета. Визначити шляхи й нормативні аспекти оптимізації та удосконалення окремої категорії процесуальних норм, що регулюють сферу кримінальних процесуальних правовідносин у категорії кримінальних проваджень щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Виклад основного матеріалу. У структурі кримінального процесу, що розглядається як комплексна нормативна система, провідне місце займає механізм забезпечення прав і свобод учасників кримінальних процесуальних відносин.

Виходячи із судження, що статус сприймається і як «стан», і як «становище», у своєму початковому значенні статусом позначається як загальне становище окремої

особи в суспільстві, так і сукупність усіх або частини її юридичних прав та обов'язків [1, с. 224]. Таким чином, говорячи про правове положення особи, що є учасником правовідносин, найчастіше мова йтиме саме про її правовий або процесуальний статус, що характеризується сукупністю юридичних прав і обов'язків. Таке сприйняття учасника правовідносин є характерним і для галузі кримінального процесу.

Реалізація прав і обов'язків учасників кримінального судочинства здійснюється шляхом виконання ними певних кримінальних процесуальних функцій, які, у свою чергу, найчастіше визначають як вид, напрямок кримінально-процесуальної діяльності [2, с. 77].

У теорії кримінального процесу існує позиція, відповідно до якої прийнято вважати, що особа, щодо якої здійснюється провадження про застосування примусових заходів медичного характеру, не є учасником кримінально-правових відносин. Автори, які відстоюють дане положення, зазначають, що виключно підставою кримінально-правових відносин є факт учинення злочину, а суб'єктом цих правовідносин – особа, яка скоїла це протиправне діяння [3, с. 111].

Безсумнівно, що особи, які вчинили суспільно-небезпечну дію (діяння) та при цьому страждають на психічні розлади, не підлягають кримінальній відповідальності. Разом з тим, учиняючи протиправне діяння, яке відповідно до закону передбачає настання кримінальної

відповідальності, особа вступає у відносини із державною, які знаходяться в юридичній площині.

Вказані відносини об'єктивно виникають із моменту скоєння суспільно-небезпечного діяння, передбаченого нормою кримінального закону. Моментом закінчення вказаних правовідносин слід вважати припинення застосування певного виду примусового лікування за постановою суду у разі вилікування особи або відповідної зміни характеру психічного захворювання, за якої відпадає необхідність у подальшому застосуванні примусових заходів медичного характеру [4, с. 14].

Законодавством України до переліку суб'єктів, щодо яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, віднесено: осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності. Тобто, особи не могли усвідомлювати своїх дій, передбачати їхні наслідки або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства або іншого хворобливого стану. Такі особи визнаються невинуватими і звільняються від кримінальної відповідальності, але до них можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Також до суб'єктів, щодо яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, належать особи, які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але до винесення судом вироку захворіли на душевну чи іншу психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії, передбачати їхні наслідки або керувати ними. До таких осіб також застосовуються примусові заходи медичного характеру, а після їхнього одужання, якщо не минули передбачені законом строки давності, – вони можуть бути піддані кримінальному покаранню.

Термін «неосудність» підкреслює правовий стан особи як особливий («непідсудний»). Саме в такому розумінні вживається поняття «неосудність» у чинному кримінальному і кримінальному процесуальному законодавстві, коли йдеться про визнання особи неосудною щодо вчиненого діяння. При цьому визнання суб'єкта неосудним як констатація його правового стану належить до виключної компетенції суду [5, с. 60].

На думку С. Л. Шаренко, важливою проблемою кримінально-процесуального характеру, яка постає у зв'язку з розглядом неосудності як правового стану, є питання про презумпцію осудності. Під «презумпцією»

розуміють загальне положення, що відображає стійкі, які неодноразово спостерігаються, зв'язки між фактами, подіями, становищами, властивостями. Під «кримінально-процесуальною презумпцією» мають на увазі закріплене в кримінально-процесуальному законодавстві правило, згідно з яким у разі доведеності одного факту передбачається доведеність другого або передбачається наявність чи відсутність фактів для підтвердження їх у встановленому порядку.

Оскільки презумпція осудності має принципове значення для визначення правового статусу особи, щодо якої вирішуються питання про визнання її неосудною і застосування примусових заходів медичного характеру, слід погодитися з позицією С. Л. Шаренко. Так, відповідно до її поглядів, лише виключною компетенцією суду є встановлення факту неосудності підозрюваного чи обвинуваченого як на стадії досудового розслідування, так і судового розгляду. За інших підстав така особа не може бути визнана неосудною. Незважаючи на особливості провадження у справах про застосування примусових заходів медичного характеру, не можна погодитися з тим, що з моменту одержання висновку експертів про неосудність особи, вона втрачає процесуальний статус підозрюваного чи обвинуваченого. Сумніви щодо осудності такої особи, навіть обґрунтовані відповідним висновком експертів, не повинні позбавляти її прав, наданих законом. До спростування судом презумпції осудності кримінальна справа не може бути закритою за посиланням на неосудність особи [6, с. 63].

Неосудна особа, маючи певні вади психічного здоров'я, виявляється завдяки цьому досить вразливою та нерівною з іншими особами у реалізації особистих прав, у зв'язку з чим у практиці Європейського суду з прав людини щодо розгляду скарг від осіб, які були піддані примусовій госпіталізації у психіатричні заклади, з'явилася правова конструкція – «ефективні гарантії від свавілля», які розуміються в контексті процесуальних гарантій. Слід зазначити, що кримінально-процесуальні гарантії – це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби ефективного здійснення кримінального судочинства, виконання його завдань. Систему кримінально-правових гарантій становлять кримінально-правова форма, засади кримінального провадження, процесуальний статус суб'єктів кримінального провадження, можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження, прокурорський

нагляд, судовий контроль, відомчий контроль, інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження, юридична відповідальність учасників кримінального процесу та інші [6, с. 19].

Гарантією особи, щодо якої застосовуються примусові заходи медичного характеру від обмеження її свободи без дотримання належної процесуальної процедури, є певна спрямованість засобів здійснення кримінального провадження. Специфікою правового статусу такого учасника кримінального провадження є надання йому додаткових процесуальних гарантій, закріплених у ч. 2 ст. 10 КПК України.

Відповідно до ст. 506 КПК України, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їхнє застосування, користується правами підозрюваного та обвинуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи, та здійснює їх через законного представника, захисника [8].

Крім того, відповідно до ч. 10 Постанови Пленуму ВСУ від 3 червня 2005 року № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування», суди повинні забезпечувати участь у судовому засіданні захисника та особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру (за винятком випадків, коли цьому перешкоджає характер її захворювання), або ж отримувати письмову відмову у разі її небажання бути присутньою.

Право на захист включає в себе захист суб'єктивних прав та законних інтересів підзахисного. Оскільки особи, що страждають на психічні розлади, позбавленні здатності та можливості в повній мірі реалізовувати надані їм права, вони можуть бути цілковито незаконно та необґрунтовано піддані примусовим заходам та іншим правообмеженням як з боку слідчого, так і органів охорони здоров'я. Таким чином, ключовим завданням захисника є забезпечення всіх прав та законних інтересів особи, навіть якщо це безпосередньо не пов'язане із пом'якшенням його відповідальності [9, с. 23].

Аналізуючи положення ст. ст. 42, 506 КПК України, можна дійти висновку, що для особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або

вирішувалося питання про їхнє застосування, винятками з переліку прав, передбачених ст. 42 КПК України для підозрюваних, обвинувачених, може бути лише можливість безпосередньо брати участь у проведенні процесуальних дій та у судовому розгляді справи, що і знайшло відображення у ч. 2 ст. 506 КПК України. Відповідно до змісту цієї процесуальної норми, прокурор, суд мають право прийняти рішення про проведення відповідних процесуальних дій без участі особи, якщо характер розладу її психічної діяльності чи психічного захворювання перешкоджає проведенню процесуальних дій за її участю або участі у судовому засіданні.

Враховуючи це, слушною, на наш погляд, є позиція А. А. Галагана, відповідно до якої психічний стан особи дозволяє провадження за його участю не всіх передбачених кримінальним процесуальним законом дій, а тільки тих, під час виконання яких не вимагається активний прояв емоційних та вольових якостей такої особи, її розумних вчинків [10, с. 32].

Таким чином, обмежуючи обсяг процесуальних прав неосудних осіб, які вони можуть реалізовувати безпосередньо, законодавець наділив їх компенсаторними гарантіями здійснення цих процесуальних прав через участь у провадженні законних представників та захисника. Разом з тим, незважаючи на досить змістовний спектр прав, закріплених нормами процесуального законодавства в осіб, щодо яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, під час реалізації окремих норм КПК, як наше переконання, можуть виникати певні колізії, що негативно впливатимуть на реалізацію прав таких осіб.

Так, відповідно до положень п. 5 ч. 1 ст. 393, п. 5 ч. 1 ст. 425 КПК України правом подавати апеляційні та касаційні скарги володіють законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру. Натомість особи, щодо яких вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру, не включені до кола осіб, які мають право оскаржувати судові рішення або звертатися про перегляд судового рішення, у зв'язку із чим може виникати ситуація суттєвого зменшення обсягу процесуальних прав таких осіб.

Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях, прийнятих за результатами розгляду скарг громадян України, наголошує на тому, що особа, яка примусово утримується у

психіатричному закладі, повинна мати право на судовий перегляд за її власним бажанням [11]. Крім того, відповідно до висновку Верховного Суду України, зробленого 29 вересня 2016 року у справі № 5-246кc15(16), виходячи з положень пункту 2 частини 3 статті 129 Конституції України та статті 10 КПК України, особа, щодо якої вирішувалось питання про застосування примусових заходів медичного характеру, не позбавлена права подавати касаційні скарги на судові рішення, ухвалені в порядку, передбаченому главою 39 КПК України [12].

Висновки. Таким чином, враховуючи викладене вище, вважаємо за необхідне доповнити п. 5 ч. 1 ст. 393, п. 5 ч. 1 ст. 425 КПК України суб'єктом, якому надано право на апеляційне та касаційне оскарження рішень суду, – «особа, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру». Такий крок, на нашу думку, створюватиме додаткові процесуальні гарантії захисту та відновлення прав категоріями осіб, що знаходяться у вразливому стані, враховуючи медичні показники їхнього здоров'я.

Література:

1. Пресняков Ю. В. Римское право. Понятия, термины, определения. Москва : Юрид. лит-ра, 1989. 448 с.
2. Нажимов В. П. Об уголовно-процесуальных функциях. Ленинград : Изд-во Ленингр. Ун-та, 1973. № 5. С. 73–82.
3. Божьев В. П. Уголовно-процесуальные отношения. Москва : Юрид. лит-ра, 1975. С. 111
4. Комарова Н. А. Производство по применению принудительных мер медицинского характера к душевнобольным. СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1996. С. 14–15.
5. Шаренко С. Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру. Харків : Право, 2002. 208 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 15.12.2017 [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran3978#n3978>. (дата звернення 01.03.2018)
7. Захожий Л. Гарантии прав невменяемых в судебном разбирательстве. Москва : Сов. юстиция, 1978. № 3. С. 23–24.
8. Галаган А. И. Особенности расследования органами внутренних дел общественно опасных деяний лиц, признаваемых невменяемыми. Киев : Изд-во Киевск. Высш.шк. МВД СССР, 1986. С. 31–35.
9. Справа «Горшков проти України»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 08.11.2005. [Електронний ресурс]. Сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_090.
10. Справа «Кучерук проти України»: Рішення Європейського Суду з прав людини від 06.12.2007 [Електронний ресурс]. Сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_839/page3. (дата звернення 01.03.2018)
11. Постанова Верховного Суду України від 29.09.2016 у справі № 5-246кc15(16) [Електронний ресурс]. Сайт Верховного Суду України. – URL: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu.nsf>. (дата звернення 01.03.2018)